

☆ ڈاکٹر قمر النساء

☆☆ ڈاکٹر عائشہ رحمن

☆☆☆ ڈاکٹر بلقیس خانم

منثور سیرت نگاری تے پنجابی صحافت (تحقیقی تنقیدی مطالعہ)

Abstract:

Punjabi Prose Seerati Literature in periodicals and newspapers Punjabi journalism has a very important role in describing Punjabi Seerati literature. Every aspect of Holy Prophet's life has been embellished by magazines and newspapers in a very good way. The history of magaines in the Indian sub-continent is very old and strong. In them the religious, economic, social and political aspects are preserved effectively in every era. This article importantly highlights the marvelous work of punjabi magazines and newspapers, who have played an important role in bringing Punjabi Seerati Literature to the people as well as strenghtening the edifices of Punjabi language and literature.

Keywords: Seerati Literature, Holy Prophet, Punjabi Language, Embellished, Edifices

پنجابی زبان و ادب نوں ودھوتری ول لے جان وچ پنجابی صحافت دا وڈا کردار رہیا اے۔ پنجابی صحافت دا مڈھ کیویں بکھیا تے پنجابی صحافت نے کیویں نثری ادب وچ اپنا کردار ادا کیتا اس تے جھات پاون توں پہلاں برصغیر پاک و ہند وچ رسالے دی تاریخ دا گوڑا لاون دی لوڑ اے۔ برصغیر پاک و ہند وچ رسالہ برطانوی دور اقتدار دی پیداوار اے۔ عیسائی مشنریاں نے سب توں پہلاں

تبلیغی کم نوں آج تھاں دوان واسطے رسالے چھاپے۔ عیسائی مشزیاں دے چھاپے خانے لگن توں بعد برصغیر پاک و ہند وچ رسالے آئے۔ عیسائی مشزیاں نے اپنے مذہب نوں پرچارن واسطے چھاپے خانے نوں برصغیر پاک و ہند وچ لیاندا۔ اوہناں دا مقصد برصغیر وچ لوکاں نوں عیسائیت مذہب ول پریرنا سی۔ عیسائی مشزیاں دے قیام توں بعد مسلماناں نوں مذہب توں کراہے پاون لئی انگریزاں ولوں ایسے ہتھکنڈے ورتے گئے کہ تاریخ گواہ اے۔ اوس ویلے عام لوکائی دی زبان پنجابی سی ایس لئی عیسائیت دے پرچار کاراں نیں پنجابی وچ ترجمہ کرن دا آہر کیتا تے عیسائیت دی تبلیغ دے کم نوں اگے ئوریا۔ ڈاکٹر شہباز ملک دے آکھن موجب:

”پنجابی ادب وچ اخبار رسالے دی روایت انگریزاں دے آون توں بعد قائم ہوئی پاکستان دے قیام توں پہلاں ایہہ روایت ہتھیری پکیری موجود سی ہور پاکستان بن مگروں ایہہ سلسلہ اگے ئریا۔“⁽¹⁾

انگریزاں دے مقامی زبان وچ عیسائیت دے پرچار دے رد عمل وچ برصغیر پاک و ہند دے دلیر تے سوچ وچارناں تعلق رکھن والے مسلمان طبقے نے رسالے دی طاقت نوں سمجھیا تے رسالے لکھن، رسالیاں دی طباعت تے اشاعت نال مسلماناں دی ڈگمگاندی بیڑی نوں پار لایا تے اچھے اقدام کیتے کہ علم تے دین دی طاقت نال انگریزاں دے منفی پروپیگنڈیاں نوں ہرا دتا۔ رسالیاں راہیں لوکاں لئی دینی مسلیاں نوں وی پیش کیتا تے تاریخی، سیاسی، جغرافیائی پہلوواں نوں وی سامنے لیاندا۔ سب توں پہلے چھاپے جان والے رسالے بارے عبد السلام خورشید آکھدے نیں:

”ایک منظم تحریک کی صورت میں اس کا آغاز ”خیر خواہ ہند“ سے ہوا جو اردو کا پہلا رسالہ تھا۔ یہ رسالہ 1837ء میں مرزا پور سے پادری آری ماتھری ادارت میں نکلا۔ اس میں فارسی رسم الخط میں مضامین چھاپے جاتے تھے۔“⁽²⁾

مقامی زبانوں جہوں تھوڑی ودھوتھڑی ملن لگی تاں ایہوں دے لوکاں نے اکٹھے ہو کے کم کرن دی ہامی بھری۔ فارسی وچ کم کرن والیاں دی تعداد ودھدی نظر آون لگی۔ ایہوں دے وسدیکاں نے اپنے ادبی، علمی تے تعلیمی سرمائے نوں فارسی وچ سمو یا سی۔ ایس لئی انگریزاں نوں ایہہ کدی وارا نہیں سی کھاندا کہ دوبارہ فارسی اتھے رائج ہو جاوے۔ ایس لئی انگریز نے فارسی زبان دا اثر ختم کرن واسطے فورٹ ولیم کالج وچ اردو زبان دی ترقی لئی کم کرن دی پریرنا شروع کیتی تے ایس

نوں بھر پور سرکاری سرپرستی ملنا وی شروع ہو گئی۔ فارسی دی سرکاری حیثیت 1830ء وچ ختم کر دتی گئی تے اردو وچ اک ہفت روزہ ”جام جہاں نما“ ایسٹ انڈیا کمپنی دی سرپرستی وچ شروع ہو یا۔ ایس توں بعد اردو وچ شائع ہون والے اہم اخبار مولوی محمد باقردا ”اخبار دہلی“ تے سرسید دے بھرا سید محمد دا 1837ء وچ چھپن والا ”سید الاخبار“ سی۔ ایس دور وچ ہور وی بہت سارے اخبار تے رسالے اردو وچ شائع ہون دے رہے۔ ایس دور وچ صحافت دی ترقی داسہرالارڈ ولیم بیٹن نوں جاندا اے۔ جیہنے گورنر جنرل دے عہدے تے رہ کے صحافتی آزادی واسطے راہ ہموار کیتی تے ’جان ایڈم‘ دے پریس آرڈی نینس نوں وی مکا دتاتے اوس تے لائیاں پابندیاں وی ختم کر دتیاں۔ ڈاکٹر طاہر مسعود لہبناں پابندیاں نوں انج ویکھدے نیں:

”نئے قانون میں ہر قسم کی پابندیاں ختم کر کے اخبارات کے لیے ایک نیا طریقہ کار وضع کر دیا گیا تھا جس کے مطابق اخبار نکالنے کے خواہاں شخص کو درخواست جس میں اس کا نام اور دفتر کا مکمل پتہ ہو، سرکار میں داخل کرنے کا پابند کر دیا گیا۔ اس درخواست کو ڈیکلیمیشن کا نام دیا گیا۔“⁽³⁾

پنجاب اندر جدوں ہندی تے اردو صحافت نوں لیاون دی بھر پور سازش رچی جا رہی سی تے اردو صحافت نے اپنے جھنڈے گڈنے شروع کیتے تے پنجابیاں نے وی ایس پاسے دھیان دتا پر اوس ویلے سیاسی سازشاں پاروں گر مگھی رسم الخط تے فارسی رسم الخط دا جو جھیر اقامت کیتا گیا سی اوس نوں ایس وچ وی ورتیا گیا۔ جیویں کہ مسکین علی حجازی لکھدے نیں:

”پنجابی گر مگھی رسم الخط میں بھی لکھی جاتی تھی اور اردو رسم الخط میں بھی۔ سیاسی عوامل نے صحافت میں پنجابی کا استعمال صرف سکھوں تک محدود کر دیا اور سکھوں نے بھی صحافت میں گر مگھی رسم الخط والی پنجابی کا استعمال شروع کیا۔“⁽⁴⁾

1880ء توں 1902ء تک زیادہ تر رسالے تے اخبار سکھاں نیں کڈھے جیہڑے پنجابی گر مگھی رسم الخط وچ سن۔ جیہناں وچ ”ہفت روزہ لاہور، خالصہ پرکاش، خالصہ گزٹ، سنگھ بھگا گزٹ، خالصہ دھرم پرچارک“ لاہور تے امرتسر توں چھپدے رہے۔ پنجابی صحافت دا منڈھ رکھن والے شہراں وچ لاہور تے امرتسر آندے نیں، ہفت روزے تے ماہنامے لاہور توں جاری ہونا شروع ہوئے۔

شفقت تنویر مرزا ہوری کہندے ہیں:

”پنجابی نون سب توں زیادہ نقصان پنجابیاں نے ای پہنچایا۔ خاص طور تے اوہناں پنجابیاں نے جھڑے یو پی، سی پی توں آئے منشاں دے نال مل کے اوپری زبان لکھن لگ پئے۔“⁽⁵⁾

1929ء وچ جوشو افضل الدین نے فیصل آباد توں ”پنجابی دربار“ جاری کیتا جس نون بعد وچ لاہور وی کڈھیا گیا۔ ایس اخبار نے فارسی اکھراں وچ پنجابی صحافت واسطے بہت اہم کم کیتا۔ پنجاب وچ انگریزی ہفت روزہ کرائیکل لاہور 1849ء وچ جاری کیتا گیا۔ ایس اخبار نے پنجاب وچ سب توں پہلے صحافت دا مڈھ بنھ دتا۔ ایس اخبار دا مقصد انگریزاں دے مفاد دی ترجمانی کرنا سی ایس لئی برطانوی حکومت نے ایہدی بھرپور سرپرستی کیتی۔ پاک و ہند وچ رسالے دی تاریخ بڑی پکیری اے تے رسالیاں راہیں ہر دور دا ادب محفوظ کیتا گیا اے۔

1947ء وچ پاکستان تے ہندوستان وکھرے وکھرے ہو گئے تے رسالے چھاپن دے سلسلے نون دواں ملکاں دے لوکاں نے اپنی سوچ، خیالاں تے رسم و رواج موجب وڈی خوبی نال انجام دتا۔ پنجابی وچ ون والے لوکاں نے پنجابی زبان نون اظہار دا ذریعہ بنایا تے ایس زبان نون جدول رسالیاں وچ تھان ملی تے ایہہ رسالے اُچ پائے دے رسالیاں دے طور تے سامنے آئے:

”پاکستان وچ سب توں پہلاں اردو رسالے چھاپے گئے پر پنجابی رسالیاں نون اپنی تھان ملن لئی بوتیاں کاوشاں نہیں کرنیاں پیاں کیوں بے پنجابی زبان دی جواں ڈھیر پکیریاں سن۔ جدول انگریزاں نے عیسائیت دے درس لئی رسالے، کتاباں تے وکھری قسم دے ہتھکنڈے ورتے۔ اوس ویلے دینی، درسی تے مذہبی رسالیاں نے ناصرف اوکھے ویلے لوکاں نون آسرا دتا سگوں ویلا لنگن توں بعد وی اوہناں دیاں دینی، سیرتی معلومات پاروں لوکاں نون علم نال روشناس کیتا۔“⁽⁶⁾

پنجابی رسالے چھپدے گئے تے درس تبلیغ دا سلسلہ وی نال نال ٹردا گیا ایس طرح لوکاں نے ناصرف پنجابی زبان راہیں علم دی جوت جلائی بلکہ دینی معاملیاں تے فقہی مسلتیاں توں وی لوکاں نون شناسائی ہوئی۔ کسے وی زبان تے ادب نون محفوظ رکھن تے اگلی نسل تک اپڑان وچ رسالے تے

کتاب لڑی اہم کردار ادا کر دے نیں۔ پنجابی ادب وچ رسالے دی نیہہ مذہبی طرز تے رکھی گئی سی پر انسانی حیاتی تے نویاں تخلیقات نوں مکھ رکھدیاں ہویاں رسالے دی لکھتی صورت وچ جدت پیدا ہوئی۔ پاکستان بن توں بعد سب توں پہلا ادبی رسالہ بابائے پنجابی فقیر محمد فقیر دا مہینہ وار ”پنجابی“ اے۔ ایس رسالے راہیں پنجابی زبان واسطے اک نویں ریت دی نیہہ رکھی گئی تے نویں لکھن والیاں نے وی رسالے چھاپن دا آہر کیتا۔ جس پاروں ایجہانتری، شعری، ثقافتی تے سیرتی ادب سامنے آیا جیہدی کدھرے مثال نہیں ملدی۔ مسکین علی حجازی ایس رسالے بارے لکھدے نیں:

”1951ء میں لاہور سے ماہانہ پنجابی جاری ہوا اس کے اجراء کا سہرا مولانا عبد الحمید سالک اور ڈاکٹر فقیر محمد فقیر کے سر تھا اس رسالہ کے قلمی معاونین میں اور اردو پنجابی کے بیشتر ادیب صحافی شامل تھے۔“ (7)

ایہدے بعد پنجاب توں علاوہ دو جیاں صوبیاں وچ وی رسالے چھپن لگ پئے۔ علی شاہ ملتانے کراچی توں ”پنج ند“ دا آہر کیتا۔ ڈاکٹر مسکین حجازی آکھدے نیں:

”جولائی 1950ء میں کراچی سے رسالہ پنج ند کا اجراء ہوا یہ پنجابی کی ایک شاخ سراینکی میں تھا اس کے ایڈیٹر علی شاہ ملتانے تھے یہ رسالہ چھ ماہ بعد بند ہو گیا۔“ (8)

پنجابی صحافت نوں موڈھا دیون لئی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دے نال عبد الحمید سالک، حمید نظامی، مولانا غلام رسول، عابد علی عابد، مرزا مقبول بیگ تے احمد ندیم قاسمی ورگے سوجھوان شامل ہو گئے۔ پنجابی ادب نوں ترقی دیون وچ مہینہ وار پنجابی نے اہم کردار ادا کیتا پر ایہ رسالہ زیادہ دیر نا چل سکیا۔ کیوں کہ ایہ سرکاری سرپرستی توں بغیر کم چھوہ رہیا سی۔ ایس رسالے راہیں نویں آون والیاں نوں راہ ملی تے نویں لکھن والیاں نے رسالے چھاپن دا آہر کیتا۔ جس پاروں ایجہانتری، شعری تے ثقافتی ادب سامنے آیا جیہدی مثال کدھرے نہیں ملدی۔

محمد افضل خاں نے 1958ء وچ ای اک مہینہ وار کڈھیا جس داناں ”پنج دریا“ رکھیا۔ ایس رسالے نے پنجابی زبان و ادب نوں علمی حوالے نال اچھپتا دتی۔ سٹھ دے دہاکے وچ ایڈیٹر حکیم شیر محمد ناصر تے صوفی غلام مصطفی تبسم دی نگرانی وچ ’پنجابی ادب‘ دا اجراء ہويا۔ ایہ رسالہ محمد آصف خاں دی ادارت وچ وی چھپدا رہیا تے اج کل منی پرمی کہانیکار پروین ملک ہوراں دی اگوائی وچ چھپدا اپیا اے۔ رسالہ ”حق اللہ“ دسمبر 1962ء وچ شروع ہويا۔ ایس رسالے وچ خاص طور تے اسلامی ادبی علم

دی فراہمی داکم کیتا گیا:

”یہ ماہنامہ دسمبر 1962ء میں جاری ہوا اور دسمبر 1968ء میں بند ہو گیا“ (9)

1965ء وچ لاہور توں ”لہراں“ نامی رسالہ کڈھیا گیا ایہہ مہینہ واری تے ایہدی ادارت عبد الحمید احرار تے سید اختر حسین اختر کردے رہے۔ ایہدے وچ ادب دی ہر کھیتر دی طرح چنگیاں لکھتاں چھاپیاں جاوون لگیاں۔

پنجاب وچ باقاعدہ پنجابی صحافت دا مدھ ”روز وار سجن“ توں ہويا۔ ایس دا سہرا محمد حسین نقی نوں جاندا اے جیہڑے کہ مخے ہوئے صحافی سن۔ ایہ 8 فروری 1989ء نوں پوری آب و تاب نال سامنے آیا تے اس دا آغاز پنجاب دے دار الحکومت لاہور شہر توں ہويا۔ ویکھدیاں ہی ویکھدیاں ایہ اخبار پورے پنجاب دا اک منیا ہويا تے ودھ پڑھیا جاوون والا اخبار بن گیا۔ ایہ پہلا اخبار سی جو شاہ مکھی اکرال وچ چھپدا سی۔ شامدر بٹ ہوری اپنے مقالے وچ لکھدیاں نیں:

”لوکاں نوں اک بھلیکھا ایہ وی اے کہ ”سجن“ خورے دنیا وچ پہلا پنجابی اخبار سی، ایہ گل نہیں ”سجن“ پاکستان وچ پہلا پنجابی اخبار سی، دنیا وچ نہیں، دنیا وچ تانا ہزاراں اخبار مہینہ وار، ہفتہ وار، پنڈھواڑے، تماہی نکلدے نیں۔ ساڈھے گوانڈھی دیس بھارت دے صوبے پنجاب وچوں کوئی دو درجن دے نیڑے روزانہ پنجابی اخبار نکلدے نیں۔“ (10)

روز وار سجن توں بعد روز وار ”بھلیکھا“ مدر بٹ ہوراں دی ادارت وچ نکلنا شروع ہويا تے اوہدے وچ سیرت دے حوالے نال لیکھ ہر جمعے نوں چھپن لگے۔ پنجابی پرچہ کاری وچ روز وار ”نبرال“ تے روز وار ”لوکاں“ وی نکلدے نیں۔ جو پنجابی ادب نوں ودھاون وچ اپنا کردار ادا کر رہے نیں۔ پنجابی وچ سیرتی ادب دے حوالے نال مہینہ وار ”لہراں“ دا کردار بہت بھرواں اے۔ ایہدے وچ سب توں ودھ سیرت پاک ﷺ دے حوالے نال لیکھ چھاپے گئے نیں۔ خالد باجوہ دی اردو لکھت دا پنجابی روپ ”لہراں“ وچ ”سیرت مبارکہ دا مطالعہ“ دے سرناویں بیٹھ کیتا گیا اے:

”نبی آخر الزمان ﷺ دا ظہور دینی تے دنیاوی عروج داحسن، اوس دی تکمیل تے انسانیت دی میراج سی، بلکہ اخلاق، اخلاص، عقیدت، محبت تے کردار دے سوہنے نمونے سن اتے ساری کائنات دا وجود اوس پاک ہستی دا صدقہ تے پرتوسی۔“ (11)

ایہدے وچ لکھاری دا عقیدت بھریا انداز جھلکارے مار رہیا اے۔ میاں ظفر مقبول ہوریں سیرت نگاری دے حوالے نال انج اپنے وچار سانجھے کردے نیں:

”ساڈے سیرت نگاراں دا اک محققانہ رویہ بڑا سلاہن جوگ اے جو میں کہ اوہ جدوں سیرت دی گل کردے نیں تے اپنے سرتے کوئی گل نہیں لیندے سگوں پورے حوالے دے کے گل کردے نیں۔“ (12)

”سرورقونین دی عظمت“ دے سرناویں پیٹھ سیرت پاک ﷺ دے حوالے نال اپنے اک لیکھ وچ ڈاکٹر شفقت قاضی ہوراں دا کہنا انج اے:

”نبیاں نوں معجزے عطا فرمائے تاں بھ توں ودھ سوہنے تے عظیم معجزے آپ ﷺ نوں عطا فرمائے۔ معراج والی رات عرشاں اتے سنے جوڑے اپنے کول سد کے راز و نیاز کیتے تے اپنا دیدار وی عطا فرمایا تے دنیا نوں دس دتا کہ ساری خدائی وچ نہ ایہو جہیا کسے ہور نوں بنایا اے تے نہ ایہو جہیا کسے ہور نوں عطا کیتا اے۔ بقول اقبال:

سبقت ملا ہے یہ معراج مصطفیٰ سے مجھے

کہ عالم بشریت کی زد میں ہے گردوں“ (13)

سفینہ مزمل ہوراں نے ”ذہنی ادب“ دے سرناویں پیٹھ مضمون وچ ای اپنے لیکھ دے سرناویں ”سرورقونین دی سیرت دے راہبرانہ پہلو“ اکتوبر 2013ء وچ حضور پاک ﷺ نال اپنی عقیدت انج دکھائی اے، اوہ لکھدے نیں:

”صلح حدیبیہ نوں دیکھدے ہو یاں حضرت عمرؓ ورگے صحابی وی پریشان ہو گئے سن۔ پر اک امام الانبیا تے، ربی سپہ سالار تے اک عام سپہ سالار تے مجاہد دی نظر وچ فرق ہوندا اے۔ ایس فرق پاروں بوہت سارے ہور صحابی وی صلح حدیبیہ دیاں شرطوں بہت خوش نہیں سن پر آون والے ویلے نے دیا پتی نبی کریم ﷺ دا فیصلہ بالکل ٹھیک سی تے ایہدے وچ اصل جت مسلماناں دی سی۔ اگے چل کے ایہ فتح مکہ وچ بڑی مددگار ثابت ہوئی۔“ (14)

محمد زکریا آفتاب ہوراں دا لیکھ ”سارے جہاناں دی رحمت“ فروری ۲۰۱۸ء وچ چھپیا سی:

”نبی رحمت ﷺ جی ہوراں دا عدل ویکھنا ہووے تاں اوس مسلمان اتے کافر دے جھگڑے نوں ویکھ لوؤ جیہدے وچ نبی رحمت ﷺ جی ہوراں نے کافر دے حق وچ فیصلہ دتا سی۔ صبر و شکر ویکھنا ہووے تاں جنگ خندق ویلے نبی رحمت ﷺ جی دے ڈھڈ مبارک تے بجھے پتھر ویکھ لوؤ۔ طاقت دا مظاہرہ ویکھنا ہووے تاں ایسے جنگ وچ اوس پتھر دی کہانی پڑھ لوؤ جیہنوں توڑن توں صحابہ عاجز آگئے سن۔“ (15)

آپ ﷺ دے عدل دے پکھ نوں ہر سیرت نگار نے اپنے اپنے رنگ تے ڈھنگ نال بیانیا اے۔ آپ ﷺ نے عدل و انصاف صرف مومنناں تک ای محدود نہیں سی رکھیا سگوں ایہ عدل ہر انسان واسطے برابر سی بھاویں اوہ کسے وی مذہب، نسل یا دھرتی نال تعلق رکھدا ہووے۔

”سوہنا نبی رحمت داسایہ“ لیکھ ستمبر 2013ء وچ محمد ساجد چودھری نے لکھیا اے۔ اوہناں نے قرآن پاک وچوں حوالے دے کے سیرت نوں اگا نہہ ٹوریا اے۔ ایس لیکھ وچ بڑے مختصر انداز نال حضور پاک ﷺ دے جیون تے بالاں بارے گل بات کیتی گئی اے۔

لہراں وچ ڈاکٹر فاخرہ شجاع ہوراں نے ”رسول پاک ﷺ بحکثیت اک کامیاب سپہ سالار“ فروری 2013ء وچ سیرت دے حوالے نال اک پکھ بارے لکھیا اے۔ سیرت نگار نے قرآن وچوں حوالے لے کے فاتح تے پیغمبر دے فرق نوں واضح کیتا اے تے جہاد وچ بیسیاں دے کردار نوں بڑے پیچو میں ڈھنگ راہیں الیکیا اے۔

”جنگ وچ ام عمارہ زخمیاں نوں پانی پلاون آئیاں تاں رسول پاک ﷺ نوں بچاندیاں ہونیاں زخمی ہونیاں۔ غزوہ احد وچ اک صحابیہ دا باپ، بیٹا تے بھائی سب شہید ہو گئے۔ جدوں اوہناں تیک خبر پہنچی تاں سب توں پہلاں پچھیا ”رسول ﷺ دے متعلق دسو؟“ صحابہ نے خیری صلا دی اطلاع دتی تے آکھیا کہ اللہ تیرا شکر اے اوہ سلامت نیں تے آکھن لگیاں جے آپ ﷺ نیں تاں ہر مشکل آسان اے۔“ (16)

اعجاز علی اعجاز دا لیکھ ”ذکر محمد عربی ﷺ“ جنوری 2009ء اک عاشق رسول دا لیکھ اے جس نوں حضور پاک ﷺ دے عشق توں دکھ ہو رکھ وکھالی نہیں دیندا:

”قربان جاواں میں صدقے میں واری ایس دنیا دی تخلیق دے موجب توں
جیہہہ اذ کر رب سوہنے نیں حشر تیک اچار کھنا اے۔“ (17)

علامہ اقبال تے حُب رسول ﷺ دے سرناویں بیٹھ دسمبر 2007ء وچ پروفیسر ڈاکٹر
شوکت علی قمر نے اردو دے عظیم شاعر دے شعراں وچوں حضور پاک ﷺ دے نال عشق دے فلسفے
نوں بھالییا اے تے اوس نوں پنجابی زبان وچ شاندار طریقے نال بیان کیتا اے:

”علامہ اقبال دی فکراں بھری شاعری تہذیبیاں دے نال مشرقی تے مغربی
سماجی فکری حوالیاں نال تھال تھال تے دین محمدی ﷺ دے جلوے
وکھاؤندی نظر آؤندی اے تے اسلام دی سچی مورت پیش کر کے ذہناں تے
فکراں دے بھلیکھے دور کردی اے۔ اوہناں دا شعور روحانی وجدان نال گنھیا
ہو یا سی تے پرکار دے دائرے دا نگوں اوہناں دا نقطہ آغاز تے نقطہ اتصال اکو
دائرہ یعنی دین مصطفیٰ ﷺ دا مرکز بنا اے۔“ (18)

ملک غلام فرید شوکت دے سیرت رسول ﷺ بارے لکھے مضمون ”نبیاں دے امام دی
سیرت“ مئی 2005ء دے شمارے وچ غیر مسلم مدبراں، دانشوراں، تے فلسفیاں دیاں کاڈھاں تے
وچار موجود نیں۔

اگست 2003ء وچ لہراں دے صفحہ نمبر 18 تے ”رسول رحمت ﷺ غیر مسلم دانشوراں دی
نظر وچ“ محمد علی اسد بھٹی دا لیکھ اے جیہہہ دے وچ حضور پاک ﷺ بارے غیر مسلم دانشوراں دے
قولاں نوں مختصر انداز نال پیش کیتا گیا اے۔

خالد محمود عاسی ہوراں نے ”نبی پاک ﷺ دی گھریلو زندگی“ دے سرناویں بیٹھ فروری
2003ء وچ لہراں دے صفحہ نمبر 24 تے آپ ﷺ دی گھروکی زندگی بارے لیکھ لکھیا اے۔ ستمبر
2003ء وچ ڈاکٹر اعجاز احمد اعجاز دا لیکھ ”حُب الہی تے حُب محمدی ﷺ“ چھپیا، ایہدے وچ عشق
الہی تے عشق رسول ﷺ حاصل کرن دے طریقے نوں بیان کیتا گیا اے تے اک اک حرف وچ
رسول پاک ﷺ نال عشق دی جھلک ملدی اے۔

”رسالہ لکھاری“ دے ایڈیٹر اقبال زخمی اک عاشق رسول تے پنجابی سیوک وچہوں جانے
جانے نیں۔ آپ پنجابی زبان دے چنگے شاعر سن تے حضور ﷺ دی مدح سرائی وچ نعت

آکھدے سن۔ 32 پرچے کتاب لڑی دے طور اُتے کدھن تو بعد اوہناں نے ڈیکلریشن لے کے ایہنوں باقاعدہ مہینہ وار داروپ دے دتا۔ لکھاری نے بہت سارے ”نعت نمبر“ چھاپن دا پربندھ وی کیتا۔ ایہ تھوڑے بجٹ تے سادگی وچ معیاری مواد دی چگی مثال پیش کر دا اے۔ اقبال زخمی ہوراں دی وفات توں بعد اوہناں دے پتر ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد ہوریں اپنے والد دے مقصد نوں جاری رکھے ہوئے نیں۔ ایس مہینہ وار وچ وی سیرت پاک ﷺ دے حوالے نال اکثر لیکھ چھپدے رہندے نیں۔ جیویں ڈاکٹر عابدہ حسن ہوراں دا لیکھ ”ساقی کوثر ﷺ“ مہینہ وار لکھاری وچ مارچ 2010ء وچ چھپیا اے۔ آپ نے قرآنی آیات دے حوالے نال سیرت پاک ﷺ نوں بیان کر دیاں ہویاں، بہت سادہ تے جذبات نال بھریا ہو یا انداز اپنایا اے۔

”۱۲۔ ربیع الاول دے دن وادی بطنجا حضرت آمنہؓ دے لعل ﷺ حضرت عبداللہؓ دے درتیم حضرت عبدالمطلبؓ دے پوتے، ساقی کوثر، شافع محشر، روح دو عالم جان دو عالم سرور کونین، صاحب تاج المعراج، سالار بدر جنین، رحمۃ للعالمین حضرت محمد ﷺ ایس دنیا وچ تشریف لیائے۔“ (19)

”قرآن حکیم وچ سیرت دا بیان“ دے سرناویں بیٹھ مقصود ناصر چودھری ہوراں دا مضمون

مارچ 2009ء وچ شائع ہويا:

”حضور پاک ﷺ دی بعثت ساری کائنات دے انساناں لئی نعمت قرار دتی گئی اے۔ سورہ آل عمران دی آیت نمبر 124 وچ رب کریم نے آپ ﷺ دی بعثت دے مقصد نوں انج بیان کیتا اے۔

ترجمہ: ضرور احسان کیتا اللہ نے ایمان والیاں تے جد گھلیا اوہناں وچ اک پیغمبر اوہناں دی ذات دا پڑھدا اے اوہناں اگے آیتاں اہدیاں تے پاک کردا اے اوہناں نوں تے سکھاند اے اوہناں نوں قرآن تے حدیث تے ضرور ای اوہ کھلے کھلے کورا ہے پئے ہوئے سن۔“ (21)

اثر انصاری فیض پوری ہوراں نے لکھاری ۲۰۰۷ء شماره وچ ”رسول ماہیا ﷺ“ لکھ کے

اپنے محبوب دی تعریف انج کیتی اے۔

”دوہنس چبارے وچ

نور محمدی نون رکھیا قطب تارے وچ“
”دنیا چمکائی اے

اپنے محبوب دے لئی رب دنیا بنائی اے“ (21)

لکھاری وچ سیرتی مضمون چھاپن دے نال کئی سیرتی کتاباں تے تبصرے وی شامل
نیں۔ ڈاکٹر عبد الشکور ساجد انصاری دی کتاب ”خیر البشری ﷺ“ بارے ارشد اقبال ارشد ہوراں دا تبصرہ
وی لکھاری دی زینت بنیا:

”ڈاکٹر عبد الشکور ساجد انصاری ہوراں دا لکھن ڈھنگ دو بے لکھاریاں نالوں
نویکلا وی اے تے من کچھواں وی اے۔ اوہناں نے حیاتی دے واقعات
ترتیب وار لکھن دے نال نال جدتاں وی پیدا کیتیاں نیں۔“ (22)

پنجابی زبان و ادب دی سیوا وچ پندرھواں ”رویل“ دا وی بھرواں کردار اے۔ رویل نون
اجو کے سے کرامت مغل ایڈیٹر وجوں جولائی ۲۰۰۷ء توں چھاپ رہے نیں۔ ایس توں پہلے الیاس
گھمن، جمیل احمد پال تے عاشق علی فیصل ہوراں نے وی ایڈٹ کیتیاں ہويا اے۔

پندرھواں رویل وچ کبیر شاہ دا سیرتی مضمون ”حضور پاک ﷺ دا اخلاق“ اکتوبر ۲۰۱۹ء وچ

شائع ہويا۔

”مکہ والیاں دے ظلم و ستم توں تنگ آکے حبشہ ہجرت کر کے جاوَن دا فیصلہ ہويا
تے کافراں دے سرداراں نے او تھے وی مسلماناں دا جینا آسان نہ رہن دتا۔
تے فیر مکہ واپسی دے دوران شعب ابی طالب وچ آپ ﷺ دے سارے
خاندان نون باندی بنا لیا گیا تے بنو ہاشم نال ہر طرح دا سنبدھ مکا دتا گیا۔ ایہ
تن ورھے مسلماناں تے بہت بھارے گزرے۔“ (23)

”سوانیاں دے حقوق تے سیرت دے لٹکارے“ دے سرناویں بیٹھ نبیلہ مغل دا مضمون
2017ء دے رویل وچ چھاپیا گیا۔ مادری زبان نال محبت دے حوالے نال کبیر شاہ دا مضمون
’ساڈھے رسول پاک ﷺ تے مادری زبان دی محبت‘ وی رویل وچ چھپیا۔ رویل وچ کئی سیرت
نگاراں دیاں کتاباں دے پنجابی ترجمے قسط وار چھپدے رہے نیں۔

مدثر اقبال بٹ ہوراں دے روز وار ”بھلیکھا“ وچ وی سیرت پاک ﷺ دے حوالے نال

لکھتاں چھپدیاں رہندیاں نیں۔ مدثر اقبال بٹ ہوریں چیف ایڈیٹر دی حیثیت وچ ایس اخبار نوں چنگے مندے حالات دے باوجود جاری رکھے ہوئے نیں۔

پیر محمد کرم شاہ الازہری ہوریں اپنے مضمون ”حضور اکرم ﷺ دا معاشی انقلاب“ وچ لکھدے نیں:

”اسلام دی نظر وچ صرف رسم عبادت نوں پورا کرنا ای نیکی نہیں سگوں صدق دل نال ایمان لیانا تے اللہ تعالیٰ دی محبت لئی اپنے رشتے داراں تے مسکیناں وچ مال و نڈنا حقیقی نیکی اے۔“ (24)

محمد بشیر اویسی 25 اگست 2010ء دے اخبار بھلیکھا وچ ”نبی کریم ﷺ دے پسندیدہ مشروبات“ دے سرناو میں بیٹھ لیکھ لکھیا۔ حاجی گلزار حسین دا مضمون ”قیادت، اسوہ رسول ﷺ دی روشنی وچ“ وی روز وار بھلیکھا وچ چھپیا۔

”عرب دے وسنیک جو قدامت پسندی تے جہالت وچ ڈبے ہوئے سن اوہناں نوں جدوں حضور ﷺ دی صورت وچ ہمہ صفت قائل مل گیا تے اوہناں دی زندگی بدل گئی۔“ (25)

روز وار ”لوکائی“ وچ سیرت دے حوالے نال گھٹ مضمون سامنے آئے نیں۔ اخباراں وچ چھپیاں سیرت پاک ﷺ دے حوالے نال لکھتاں وچ سادگی تے سلاست دے نال نال اختصار نوں منگھ رکھیا گیا اے۔ کیوں جے لیہناں اخباراں نوں پڑھن والی عام لوکائی ہوندی اے جہہناں نوں آسان زبان سمجھ آوندی اے۔

پنجابی صحافت نے سیرت نبوی ﷺ نوں لوکاں تیک اپڑاون وچ بھرپور کردار ادا کیتا اے جہہڑا وی رسالہ یا روز وار پنجابی وچ چھپد ا رہیا اے اودھے وچ دو جیاں لکھتاں وانگوں سیرت رسول ﷺ بارے لکھاریاں نے اپنا وڈا حصہ پایا اے۔ ایس طرح نثری کھیتز وچ وی وادھا ہو یا اے تے سیرت دے دکھ وکھ پکھ وی سامنے آوندے رہے نیں۔ سیرت دے نویں لیکھاں نوں پنجابی صحافت دے ذریعے سامنے لیاون داکم مڈھ توں لے کے اجوکے ویلے تک بڑی محبت تے عقیدت نال جاری اے تے پنجابی صحافت نے ایہدے وچ اپنی اک وکھری پہچان بنائی اے۔

References:

- * Assistant professor Punjabi, Govt Graduate College (W) kamoke, Gujranwala.
- ** Assistant Professor, Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore.
- *** Lecture (Education), University of Narrowal.
- 1- Shahbaz Malik, Dr.- Gavair (Lahore: Taj Book Depoo, 1985)289.
- 2- Khursheed, Abdul Salam. Saqafat Pakistan-o-Hind me (Lahore: Magrbi Pakistan Urdu Academy, S.N.)124.
- 3- Tahir Masood, Dr.- Urdu Sahafat Uneesven Sadi me (Karachi: Fazli Sons Limited, Urdu Bazar, 2002)83.
- 4- Maskeen Ali Hijazi, Dr.- Punjab me Urdu Sahafat ki Tareekh (Lahore: Sang-e-meel Publications, 1992)51.
- 5- Shafqat Tanveer Mirza- Gul Baat (Lahore: 256-J Defense, 8 Nov. 2010).
- 6- Mujahida Butt, Dr.- Chhatnar, Research Magazine Yearly (January to December 2017 Issue No. 1) 159.
- 7- Maskeen Ali Hijazi, Dr.- Punjab me Urdu Sahafat ki Tareekh, 87.
- 8- As Above, 87.
- 9- As Above, 88.
- 10- Sana Mudassar, Butt- Punjabi Zuban De Wadha Wich Roz Vaar Bhelikha Da Kardar (Lahore College for Women University 2006 to 2008)21.
- 11- Kulsoom Akhtar, Syyeda- Deeni Adab (Lahore: Laharan Publications, Multan Road, 2003)70.
- 12- Kulsoom Akhtar, Syyeda- Deeni Adab, 108.
- 13- Kulsoom Akhtar, Syyeda- Deeni Adab, 101.
- 14- Kulsoom Akhtar, Syyeda- Deeni Adab, 89.
- 15- Muhammad Anwar Naz, Syed- Mahina War Lehran (Lahore: Sodiwal Colony, Multan Road, February 2018)17.

- 16- Muhammad Anwar Naz, Syed- Mahina War Lehran, 18.
- 17- Muhammad Anwar Naz, Syed- Mahina War Lehran, 22.
- 18- Muhammad Anwar Naz, Syed- Mahina War Lehran, 7.
- 19- Arshad Iqbal Arshad, Dr.- (Editor) Mahina War Likhari, (Lahore: Edara Likhariyan Jiya Musa Shahdara (March 2010) 9.
- 20- Iqbal Zakhmi- (Editor) Mahina War Likhari, (Lahore: Edara Likhariyan Jiya Musa Shahdara (March 2009)5.
- 21- Iqbal Zakhmi- (Editor) Mahina War Likhari, (January 2007)27.
- 22- Iqbal Zakhmi- (Editor) Mahina War Likhari, (March 2007)28.
- 23- Karamat Mughal, Dr.- (Editor) Mahina War Ravel (Lahore: Kot Lakhpat October 2017)13.
- 24- Mudassar Iqbal, Butt. Rozwar Bhalekha (Lahore: 41 Palace Market Baden Road, 14 December, 2007) 3.
- 25- Mudassar Iqbal, Butt. Rozwar Bhalekha (25 August,2010)3.